

(cf. B. Ottaway, *Is radiocarbon dating obsolescent for archaeologists?*, Radiocarbon 28, 1986, 2A p. 732–738). Față de numărul foarte mare de date, cele mai vechi, cu devieri standard mai mari de ± 100 , trebuie date la o parte, iar pentru datările celelalte ar trebui luate în considerare calibrările în domeniul 2 sigma, mai sigure.

Nota privind restaurarea și conservarea pieselor de metal are o utilitate cu totul redusă, dar pagina pe care o ocupă nu încurcă prea mult.

Ilustrația, cu multe planșe color, nu răspunde însă cu totul cerințelor și asta în primul rând datorită calității observațiilor din teren.

Tipărit în condiții foarte bune, pe hârtie de calitate și cu o copertă impresionantă, volumul aici prezentat justifică într-un efort financiar făcut de firma COLAS, dar arheologic este puțin mulțumitor.

Ion Motzoi-Chicideanu

Zdravko Dimitrov, *Архитектурна декораця в провинция Долна Мизия (I–III в сл. Хр.)* (Decorația arhitecturală în Moesia Inferior), Sofia, 2007, 706 p., 684 fig.

De câțiva ani Institutul și Muzeul de Arheologie al Academiei Bulgare de Științe publică seria numită Disertații, în care apar lucrări ce au la bază teze de doctorat. Tomul 2 din această serie este reprezentat de lucrarea lui Zdravko Dimitrov, intitulată *Архитектурна декораця в провинция Долна Мизия (I–III в сл. Хр.)* (*Decorul arhitectural în provincia Moesia Inferior, secolele I–III p. Chr.*), apărută în 2007.

Structura lucrării este următoarea: Introducere și Stadiul cercetării temei (p. 13–20), Capitolul I: Baze, baze de coloane care fac corp comun cu un soclu înalt și socluri (p. 21–52), Capitolul II: Coloane, semicolane, pilaștri (p. 53–89), Capitolul III: Capiteluri (p. 90–182), Capitolul IV: Frize, arhitrave și frize-arhitrave (p. 183–239), Capitolul V: Elemente de plafon: cornișe, timpene, detalii de frontoane, tavane casetate, acrotere (p. 240–268), Capitolul VI: Fragmente arhitectonice cu funcții specifice: parapete, scaune de teatru sau amfiteatru, ancadramente de uși (p. 269–276), Capitolul VII: Cronologia decorației arhitecturale în Moesia Inferior. Contactul cu alte provincii, influențe, ateliere și școli de arhitectură (p. 277–297), Concluzii p. 298–305, Rezumat în limba engleză p. 306–328, Bibliografie p. 329–342, Catalog p. 343–580, Ilustrații p. 581–706.

Așa cum menționează autorul, subiectul lucrării îl constituie analiza tuturor pieselor de arhitectură produse pe teritoriul provinciei, în toate cele cinci stiluri arhitectonice: doric, ionic, corintic, toscan și compozit; teritoriul avut în vedere este cel al următoarelor orașe cu teritoriile lor: Montana, Oescus, Novae, Durostorum, Nicopolis ad Istrum, Marcianopolis și Abritus, la care se adaugă Dobrogea și litoralul Mării Negre, de la Hersonesus la Anchialos; din punct de vedere cronologic, lucrarea acoperă perioada cuprinsă între apariția provinciei *Moesia Inferior* și sfârșitul secolului al III-lea, mai exact domnia lui Diocletian (284–305).

În Introducere autorul prezintă foarte pe scurt etapele principale ale formării și evoluției provinciei din punct de vedere al întinderii teritoriului, precum și stadiul cercetării asupra studiilor de arhitectură pe teritoriul Imperiului Roman, dar și în zona geografică avută în vedere. În opinia sa, două evenimente majore stau la baza creării provinciei *Moesia Inferior*: numirea lui *Gaius Pompeius Sabinus* în anul 12 ca *legatus Augusti* și anexarea Macedoniei și Achaiei sub guvernarea sa după anul 15. Este adevărat că din punct de vedere cronologic cele două date fixează în timp un *terminus post quem* de la care începem să vorbim despre provincia *Moesia* (!), dar apariția și organizarea unei provincii este un proces îndelungat care cuprinde nu numai aspectele militare, chiar dacă acestea primează, ci și pe cele economico-sociale și culturale! Istoricul cercetării este realizat prin enumerarea studiilor generale privind arhitectura Imperiului Roman, începând cu cele aparținând Academiei Vitruviene de la Roma

(1538). Apropiindu-se de perioada contemporană, autorul se bazează în mare parte pe bibliografia occidentală și bulgară. Bibliografia românească de specialitate, chiar dacă puțin numeroasă, nu este amintită deloc în această parte introductivă. Deși autorul pretinde a se referi la provincia *Moesia Inferior*, de fapt, lucrarea de față are în vedere, în proporție covârșitoare, piesele de arhitectură din orașele grecești și romane de pe teritoriul de astăzi al Bulgariei!

Capitolul I este dedicat bazelor de coloană. Bazele și soclurile sunt extrem de variate, dar se pot clasifica în trei mari categorii: atico-ionice (așa cum sunt ele numite în Bulgaria!), „redușe” și toscane. Cele atico-ionice au cele mai multe subcategorii; cel mai mare număr de astfel de baze și, în același timp, cel mai variat lot provine de la Nicopolis ad Istrum; baze atice (simple) provin de la Durostorum, Abritus, Marcianopolis sau din orașe de pe malul mării: Histria, Odessos, Mesambria.

Bazele „redușe” sunt specifice provinciei *Moesia Inferior*, sunt folosite în construcții *in antis* în ordinul doric. Mult simplificate, aproape fără decorație, acestea sunt folosite exclusiv pentru porți; de exemplu: buleuterionul de la Nicopolis ad Istrum, termele de la Odessos sau o construcție publică din agora la Messambria.

Bazele toscane apar exclusiv în mediul militar, așa cum se întâmplă în castele de la Novae, Oescus, Noviodunum, care sunt printre cele mai vechi din provincie.

Soclurile sunt de două categorii: nedecorate și care fac corp comun cu baza (Nicopolis ad Istrum, Novae, Oescus, Durostorum, Noviodunum), decorate și fără bază de coloană (Abritus, Nicopolis ad Istrum).

Deși cele mai multe piese, atât baze de coloane cât și socluri, sunt lipsite de decorație, acestea pot fi clasificate pe baza caracteristicilor tehnice ale execuției, mai exact în funcție de mărimea și punerea lor în operă, precum și pe baza execuției profilului *torus*-ului superior. Analogii foarte bune pentru bazele atico-ionice întâlnim în provinciile grecești sau nord-africane, de exemplu la Milet, Ephes, Palmyra, Baalbek, Atena, Corint, Leptis Magna.

În capitolul II sunt analizate elementele de „suport vertical”: coloane, stâlpi, pilaștri. Clasificarea lor se face în funcție de două criterii: constructiv și decorativ; din punct de vedere constructiv, există coloane, stâlpi, pilaștri etc., în timp ce pe baza celui de-al doilea criteriu deosebim decorații netede, dar în relief, cu caneluri, cu motive florale și cariatide. Coloanele netede sunt analizate în funcție de caracteristicile apofizei. În prima grupă intră monumentele ionice și corintice cu o apofiză dublă, cu o curbă superioară convexă și o a doua coborând ușor spre fusul coloanei (Nicopolis ad Istrum, Novae, Oescus, Odessos, Abritus); a doua categorie este reprezentată de apofiza simplă, dreaptă („verticală”) a coloanelor din monu-

mentele dorice (Marcianopolis). În ceea ce privește entasisul, acesta este aproape identic pentru toate tipurile de suporturi verticali din toată provincia. O subgrupă aparte a coloanelor netede este aceea a celor cu decorație în relief. Într-aci coloanele de la Tomis cu reprezentări ale lui Hercule și centauri săpate în relief. A treia categorie sunt coloanele cu caneluri. Coloanele canelate sunt o raritate pentru *Moesia Inferior*. Astfel de monumente provin de la Oescus, Marcianopolis, Dysonopolis, Istria, Tropaeum Traiani (monumentul triumfal). Edificii în care s-au folosit în totalitate coloane canelate apar doar la Marcianopolis (sanctuar al Nimfelor) și Histria (therme II).

Decorația florală este specifică pilaștrilor. Cel mai adesea decorația este reprezentată de frunze de acant înscrise în secțiuni rectangulare, delimitate de o *cyma* (*cymatium*) lesbică și astragale. Piese de arhitectură cu cea mai bogată decorație de acest gen au fost descoperite la Durostorum, la care se pot adăuga exemple de la Tomis și Tropaeum Traiani. Pilaștriciariate provin de la basilica civilă din Oescus și dintr-un loc necunoscut din Dobrogea. Există două tipuri, cu o mână sau cu ambele mâini ridicate deasupra capului. Analogia pentru aceste piese este reprezentată de Ara Pacis de la Roma, oferind, în același timp, și un element clar pentru datarea monumentului de la Oescus în anii 30–40 ai secolului al II-lea.

Capitolul III este dedicat capitulurilor. În *Moesia Inferior* se întâlnesc capituluri aparținând tuturor celor cinci stiluri arhitectonice: ionic, doric, corintic, toscan și compozit.

Capitulurile dorice sunt de trei tipuri. Primul tip este reprezentat de grupul capitulurilor care au cele trei elemente constitutive cu aceeași dimensiune: abac, echina și gât. Acestea își au originea în capitulurile dorice de tradiție elenistică, sunt complet lipsite de decorație și aparțin unor edificii private de la Oescus (datate la sfârșitul secolului al II-lea și începutul celui de-al III-lea), Marcianopolis (a doua jumătate a secolului al II-lea), Durostorum (secolul al II-lea), Abritus (epoca Severilor sau jumătatea secolului al III-lea) și vila de la Madara (sfârșitul secolului I și începutul celui următor). Al doilea tip de capituluri dorice este reprezentat de grupul celor cu abac mai mare, echina mult redusă, în forma unui listel și gâtul alungit, decorat cu caneluri. Acestea sunt bogat ornamentate și provin de la monumente publice din Nicopolis ad Istrum, Messambria, Marcianopolis, Odessos și Tomis. Decorația este reprezentată de motive florale, rozete sau bucranii. Decorația abacului reprezintă o caracteristică a arhitecturii romane în *Moesia Inferior*. Unele capituluri de la Nicopolis ad Istrum au inclusiv echina decorată. Aceste piese sunt specifice orașelor vest-pontice, cele mai multe, atât în edificii private, cât și publice, provenind de la Marcianopolis și Odessos. Al treilea tip este reprezentat de piesele dorice-compozite. Există doar două astfel de piese, la Abritus și, respectiv, Messambria. Ceea ce le caracterizează este decorația bogată a abacului și a gâtului, dar și a echinei cu *cyma* (*cymatium*) ionică sau lesbică, uneori chiar cu amândouă, însoțite de un astragal.

Capitulurile ionice din *Moesia Inferior* sunt similare celor din provinciile romane din Asia Mică. Tipologia lor corespunde celei întocmite de Orhan Bingöl (*Das Ionische Normalkapitelle in hellenistischer und römischer Zeit in Kleinasien*, Istanbul Mitteilungen, Beiheft 20, Tübingen, 1980) pentru zona respectivă. Elementele vegetale variate, care reprezintă principala decorație a acestor piese (frunze de acant, lotus, stejar, frunze subțiri etc.), determină existența a mai multor subtipuri de capituluri ionice. Specifice provinciei *Moesia Inferior* sunt piesele decorate cu frunze subțiri, respectiv acant, lotus sau stejar, acestea din urmă numărându-se printre cele mai frumoase, dar și cele mai rare, fiind întâlnite doar la Odessos. Capitulurile ionice au fost folosite vreme îndelungată, de la sfârșitul secolului I și începutul celui următor până către sfârșitul secolului al III-lea.

Capitulurile corintice sunt cele mai des întâlnite în *Moesia Inferior*. Ele se împart în două categorii: complete și incomplete, din punct de vedere al elementelor constitutive. În *Moesia Inferior*, capitulurile complete conțin două rânduri de frunze de acant și patru perechi de volute și sunt tipice construcțiilor datate în prima jumătate a secolului al II-lea. Exemplele tipice provin de la Oescus (capitulurile aparținând fațadei templului lui Jupiter, datat în secolul al II-lea), Nicopolis ad Istrum (propileele, datate 145–161), Odessos (therme, epoca antonină), Marcianopolis (Nymphaeum, epoca antonină) și Novae (monumente datate la jumătatea secolului al II-lea). Ele apar și mai târziu, până la începutul secolului al III-lea. Dispariția unor elemente constitutive ale capitulurilor corintice se înregistrează după jumătatea secolului al II-lea. Capitulurile incomplete se clasifică din punct de vedere al decorației în două subtipuri: primul cuprinde acele piese care păstrează cele două rânduri de frunze de acant, dar pierd alte elemente constitutive, cel de-al doilea tip fiind caracterizat printr-un singur rând de frunze de acant. Cel mai mare număr de piese din primul subtip provine de la templul Fortunei de la Oescus. Al doilea subtip, care apare în epoca antonină și se continuă până la sfârșitul secolului al III-lea, este foarte des întâlnit pe teritoriul provinciei, cele mai multe dintre ele provenind de la Oescus și Durostorum.

Capitulurile toscane și cele compozite sunt foarte rare în provincie. Cele toscane provin de la Novae, din Valetudinarium, și se datează spre sfârșitul secolului I, iar din thermele de la Odessos provine singurul capitel compozit din *Moesia Inferior*.

În capitolul al IV-lea, autorul analizează frize, arhitrave și frize-arhitrave. Acestea sunt clasificate în funcție de elementele de decor, cel mai numeros grup fiind cel al pieselor decorate cu ghirlande (au fost identificate circa 50 de piese care pot fi împărțite în două categorii cu bucranii ori cu figuri de Eros) sau cu motive vegetale. Cele mai multe monumente publice decorate cu ghirlande sunt la Oescus, dar mai apar și la Nicopolis ad Istrum. Acest tip de decorație își are originea în monumentele elenistice din Asia Mică.

Cele mai multe frize și arhitrave cu motive vegetale au fost identificate la Nicopolis ad Istrum, dar mai apar la Oescus și Tropaeum Traiani, pe monumentul triumfal. Acest tip de decorație este întâlnit prima dată pe Altarul Păcii și refolosit în timpul lui Traian. Alte motive de origine italică, chiar dacă mai rar, apar pe acest tip de piese, așa cum se întâmplă în templul Fortunei de la Oescus, unde întâlnim reprezentări cu capul Gorgonei, Lupaica, Romulus și Remus. Alături de piesele bogat ornamentate există și piese nedecorate sau cu decor geometric, mai simplu.

Un al doilea criteriu de clasificare este pe baza elementelor artistice care delimitează aceste piese în cadrul unui monument. Cea mai numeroasă grupă este a celor care sunt însoțite de *cyma* (*cymatium*) ionică; urmează apoi *cyma* (*cymatium*) lesbică, ajungându-se la astragale sau simple linii drepte.

Capitolul V dedicat elementelor de plafon se bazează pe analiza monumentelor de la Oescus și Nicopolis ad Istrum. Elementul principal de decor al cornișelor este reprezentat de palmete aplicate pe *sima* (*syme*-gr.). Doar la Nicopolis ad Istrum există o *sima* (*syme*-gr.) decorată cu capete de leu, motiv tipic elenistic. Nu există elemente decorative italiice pentru aceste elemente de arhitectură, cu excepția unui fragment de cornișă de la Messambria.

Capitolul VI este dedicat fragmentelor arhitectonice cu funcții specifice: parapete, scaune de teatru sau amfiteatru, ancadrame de uși. Astfel de piese sunt puține.

Parapetele analizate de autor provin de la basilica civilă de la Oescus. Acestea sunt de două tipuri, cu sau fără margine decorată (în acest caz, *cyma* (*cymatium*) lesbică) și cu reprezentări umane,

în medalion, în centru, fie cu chipul împăraților (aici, Traian sau Antoninus Pius), fie al altor persoane (aici, actori).

Scaunele provin de la odeonul de la Nicopolis ad Istrum și amfiteatrul de la Marcianopolis. Sunt nedecorate cu excepția părții inferioare unde sunt reprezentate labe de leu.

Ancadramente de uși s-au păstrat la Nicopolis ad Istrum și Oescus. Acestea sunt fie nedecorate, dar împărțite în trei câmpuri, fie decorate, împărțite tot în trei câmpuri, separate de *cyma* (*cymatium*) lesbică și astragale.

Capitolul VII este dedicat concluziilor.

Pe baza analizei decorului arhitectural, autorul stabilește câteva caracteristici ale acestuia pentru provincia *Moesia Inferior*, încercând, în același timp, și o fixare în timp a acestora: transformări ale *torus*-ului superior al bazelor attico-ionice (micșorat, își pierde forma convexă) – a doua jumătate a secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea; simplificarea spiralilor capitelurilor corintice – începe la jumătatea secolului al II-lea, dar punctul maxim este reprezentat de ultimul sfert al secolului al II-lea și primele două decade ale secolului al III-lea; realizarea ochiului volutei la capitelurile ionice și corintice – în epoca lui Hadrian, acesta este asemenea unei proeminențe, mult ieșită în afară; decorația cu frunze de acant care în *Moesia Inferior* este realizată într-o manieră specifică: spirale de tulpini de acant și frunze foarte subțiri și înguste.

Autorul a identificat doi factori principali care au influențat dezvoltarea arhitecturii pe teritoriul provinciei: primul este cel al reproducerii modelelor elenistice deja cunoscute în zonele învecinate *Moesiei Inferior* (mai ales, Thracia și Macedonia), iar cel de-al doilea este reprezentat de contactele cu Asia Mică (Ephes, Milet, Pergam, Nicomedia, Claudiopolis, Hierapolis, Cyzic, Aphrodisias, Smyrna, Cilicia, Pamphilia, Paphlagonia, Pisidia), prin negustori, comerț, dar și ateliere itinerante sau simpli meșteri care vin spre această zonă.

Autorul stabilește analogii și influențe cu orașe din Asia Mică după cum urmează:

- influențe din Achaia: volutele capitelurilor corintice de la Oescus și Nicopolis ad Istrum, cariatidele de la basilica civilă de la Oescus;
- influențe din Siria și Palestina: analogii cu complexe arhitecturale, mai ales Palmyra și Heliopolis (Baalbek);
- influențe din Africa de Nord: Timgad și Cyrene: ordinul toscan ca și la Novae în epoca lui Traian; cornișa corintică de la templul Junonei (de la Oescus) este identică cu cea a unui templu de la Ptolemais;
- Leptis Magna: basilica civilă de la Oescus construită în epoca severică este identică ca plan și tehnică de construcție cu cea de la Leptis Magna.

Influențele italice sunt reprezentate prin ordinele toscan și compozit, precum și prin tehnica de realizare a unor piese, baze care fac corp comun cu soclul, dar și prin unele motive decorative: vulturul cu ramura de laur în cioc, Lupa Capitolina cu Romulus și Remus, scutul cu lăncile în față și Victoria înaripată. Acestea se manifestă în castele de pe linia Dunării sau în coloniile și municipiile dezvoltate din acestea sau pe monumentul triumfal de la Tropaeum Traiani. Lipsesc în schimb din orașele de pe litoral și de la Marcianopolis. Două monumente de la Nicopolis ad Istrum (thermoperipathos și friza de pe propilee) sunt decorate cu elemente de influență italică (vulturul). Un alt element de origine italică și tipic pentru arhitectura provinciilor de *limes* este Eros-ul ce poartă ghirlande. Apare la Oescus, dar este specific pentru Panonia Inferior și Superior.

Pentru a înțelege cum anume ajung să se răspândească în *Moesia Inferior*, anumite modele arhitectonice mai sunt încă necesare studii. Autorul este în măsură să demonstreze că la Novae, castrul legiunii I Italica, construcțiile sunt ridicate după

modele italice, dar după ce carierele de la Hotnitsa încep să lucreze, mâna de lucru fiind cea locală, monumentele în stil ionic ajung să le înlocuiască pe cele în stil doric sau corintic, de la jumătatea secolului al II-lea.

Modelele italice sunt importate fie direct, așa cum se întâmplă la Tropaeum Traiani, Tomis, Oescus, Novae, fie indirect, prin reproducerea lor, la fața locului de către meșterii locali. Din această cauză pot fi sesizate diferențe în ceea ce privește tehnica de sculptare, precum și influențe locale în decorație. De fapt, doar decorația a două monumente este realizată după canoanele italice de sculptare a pietrei: monumentul triumfal de la Tropaeum Traiani și o friză-arhitravă de la Tomis, datată 116–117.

Examinarea caracteristicilor tehnice ale pieselor a dus la identificarea mai multor trăsături ale atelierelor din Asia Mică. În plus, meșterii circulă dintr-o provincie în alta, lucru dovedit pentru *Moesia Inferior* pe cale epigrafică la Nicopolis ad Istrum, Odessos și Marcianopolis. În opinia autorului, câteva monumente pot fi sigur catalogate ca aparținând meșterilor din Asia Mică, mai exact de la Aphrodisias: o friză de la Anchialos și *acroteria* de la Oescus.

Pe baza analizei categoriilor de piese mai sus menționate, autorul stabilește cronologia generală a dezvoltării decorației arhitecturale în *Moesia Inferior* după cum urmează:

- Epoca Traian-Hadrian, sfârșitul secolului I și primele două decenii ale secolului al II-lea – se dezvoltă primele complexe arhitectonice în *Moesia Inferior*, ele se află de-a lungul Dunării, *limes* și coastei Mării Negre, scheme decorative tipice epocii lui Traian, simplificate, aproape fără decorație;
- Sfârșitul domniei lui Hadrian până la jumătatea secolului al II-lea, ornamentația se schimbă în această perioadă, se dezvoltă considerabil decorația florală, se remarcă decorația abundentă a pardoselilor, acum se dezvoltă centrele urbane din interior, Nicopolis ad Istrum, Marcianopolis;
- Sfârșitul epocii Antoninilor și începutul epocii Severilor, a doua jumătate a secolului al II-lea și primele două decenii ale secolului al III-lea, apogeul decorației arhitecturale în provincie, ateliere cu producție de calitate, existența unor scheme decorative;
- Sfârșitul epocii Severilor până la mijlocul secolului al III-lea, degradare a calității execuției, scade semnificativ producția locală, se observă o oarecare simplificare a decorației;
- A doua jumătate a secolului al III-lea, marcată de invaziile barbare, scade cantitativ și calitativ construcția de edificii din piatră, monumentele de arhitectură sunt mult mai puține la număr și apar mai ales în centrele fortificate, Novae, Durostorum, Noviodunum, Troesmis, calitatea execuției lasă de dorit.

Catalogul cuprinde 441 de piese. Autorul realizează câte o fișă pentru fiecare piesă în parte care cuprinde următoarele elemente: localizare, descriere, material, starea de conservare, dimensiuni, poziția în cadrul monumentului, loc de descoperire, bibliografie, date, analogii (din *Moesia* și Tracia și din alte provincii ale imperiului), trimiterea la fotografii. La sfârșitul volumului sunt inserate 684 de ilustrații, cuprinzând fotografii și desene, cu observația că cele mai multe dintre acestea nu sunt de cea mai bună calitate.

Ne aflăm în fața unei lucrări impresionate (706 p.), cu caracter monografic, de interes practic atât pentru arhitecți, cât și pentru arheologi. Este prima lucrare realizată până în prezent care își propune analiza tuturor pieselor de arhitectură din *Moesia Inferior*. Demersul autorului este unul meritoriu. Sunt însă câteva observații de făcut. Deși în titlu lucrării apare

numele provinciei, piesele analizate provin cu precădere de pe teritoriul de astăzi al Bulgariei, lucru demonstrat și de prezența în catalog a unui număr de doar 36 de piese ce provin din partea românească a Dobrogei. Câteva lipsuri majore sunt și în lista bibliografică, cea mai importantă fiind absența lucrării de bază a lui R. Ginouves, *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine* (tomurile I și II, *Matériaux, techniques de construction, techniques et formes du décor* și *Éléments constructifs supports, couvertures, aménagements intérieurs*, 1985, 1992), dar și volumul XII din seria monografică „Histria” care cuprinde piesele de arhitectură grecești și romane din acest sit, lucrarea aparținând doamnei arhitect Monica Mărgineanu Cârstoiu. Aceștia li se adaugă alte câteva articole care se ocupă de monumente sau piese de arhitectură de la Histria (Monica Mărgineanu Cârstoiu, *Römische korinthische Kapitelle von Histria*, Dacia N.S. 32, 1988; eadem, *Un capitel vitruvian la Histria*, SCIVA 42, 1991, 3–4, p. 121–132; eadem, *Die Friesen mit Bukranion von Histria*, Istro-Pontica, 2000, p. 115–135; eadem, *Capitele corintice și corintizante de la Histria*, RMI-MAA 1, 2001–2003, p. 7–21; eadem, *The evolution*

of the ionic capitals from the hellenistic age to the roman age. A stanstill in geometry? Dacia N.S. 46–47, 2002–2003, p. 53–112; eadem, *Remarks on the geometric principle in the roman architecture. The rhythm of columns with Vitruvius*, Dacia N.S. 46–47, 2002–2003, p. 113–146) și Tomis (N. Toma, *Capiteluri corintice romane de la Tomis. Grupul de capiteluri „servilene”*, Peuce S.N. II (XV), 2004), dar și din nordul Dobrogei (V. H. Baumann, *Așezări rurale antice în zona Gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec. I–IV. p. Chr.)*, Tulcea, 1995).

Lucrarea de față analizează atât stilistic, cât și cronologic un număr mare de piese. Autorul încearcă să stabilească pentru fiecare categorie de piese în parte etapele cronologice de evoluție ale tehnicilor de realizare, dar și a decorului. Atrăgând atenția asupra titlurilor ce lipsesc din bibliografie, suntem de părere că această lucrare reprezintă, în primul rând, un bun instrument de lucru pentru cercetătorii interesați de istoria teritoriilor de la Dunărea de Jos în epoca romană.

Adriana Panaite

Radu Harhoiu, Daniel Spânu, Erwin Gáll, *Barbari la Dunăre*, seria „Istorie Documente Mărturie”, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2011, 162 p., 73 fig.

Volumul *Barbari la Dunăre*, al autorilor Radu Harhoiu, Daniel Spânu și Erwin Gáll, își propune, după cum înțelegem din parcurgerea sa, lipsind o introducere, să prezinte succint, în 70 de pagini de comentariu, pleiada de barbari care au punctat istoria „Mileniului întunecat”, și ale căror vestigii le descoperim pe teritoriul de azi al României. Lucrarea, structurată în trei capitole (Teritoriul, Barbarii și Încheierea) la care se adaugă anexele (Catalogul descoperirilor, Lista figurilor, Bibliografia și Ilustrația), a apărut în seria intitulată „Istorie Documente Mărturie”, coordonată de Prof. Dr. Nicolae Bocșan.

Contribuția celor trei autori începe cu o binevenită precizare a spațiului geografic care face obiectul investigației lor. Astfel, pe parcursul a 12 p., aflăm date referitoare la geografie și climă, începându-se cu cea a *Regiunii centrale a României – Transilvania*, unde abundă echivalențele denumirilor geografice precizate atât în limba germană, cât și în cea maghiară. Poate, pentru cursivitatea textului, ar fi fost mai util un glosar la anexele lucrării. Aceleași date cu caracter geografic și climatic ne sunt prezentate succint și în ceea ce privește *Regiunile din vestul României: Partium/Crișana și Banat*, despre *Regiunile est-carpătice – Moldova și Bucovina*, precum și despre *Regiunile sud-carpătice ale României – Muntenia, Oltenia și Dobrogea*.

Următorul capitol vine cu o nouă precizare: cine sunt barbarii? Răspunsul autorilor vine din interpretarea izvoarelor literare și iconografice ale lumii greco-romane, constatându-se o evoluție a termenului în funcție de relațiile, în special de natură politică, dintre statul roman și ceilalți, din afara granițelor sale. O ultimă afirmație ne atrage atenția și ne permitem să o cităm: „În spatele nenumăratelor denumiri etnice transmise de izvoarele antice se ascunde o bogăție impresionantă de vestigii. De rituri și de ritualuri funerare, de forme de habitat, de remarcabile produse artizanale pe care arheologia nu încetează să le deslușească”. Analiza barbarilor începe cu cei din preajma provinciei Dacia. În cadrul acestui capitol sunt prezentate, pe scurt, o pleiadă de neamuri, urmărindu-se atât istoria lor așa cum este ea creionată de izvoarele literare antice, cât, mai ales, prezentarea vestigiilor arheologice ce li se pot atribui. După succinte referiri la costoboci și alte grupe de daci liberi, textul se oprește mai insistent asupra carpilei. În ceea ce

îi privește pe aceștia, se atrage atenția asupra unei discrepanțe între momentul apariției lor pe scena istoriei și cronologia monumentelor arheologice atribuite lor, punându-se sub semnul întrebării identitatea susținută de până acum între carpi și cultura Poienestii-Vârteșcoii, cultură supusă, consideră autorii, unui „profund fenomen de aculturație... comunitățile rurale din Barbaricum acceptând unele valori culturale din Imperiu”, fenomen manifestat fie prin preluarea unor elemente de ritual funerar, fie prin acceptarea unei influențe tehnologice sau a unor obiecte de lux, cum ar fi amforele, vasele din sticlă sau din metal prețios.

Trecând la o epocă ulterioară dispariției provinciei Dacia, moment în care se consideră că „modelele culturale atribuite dacilor liberi, carpilei, dar și sarmaților nu au supraviețuit celei de-a doua jumătăți a secolului al III-lea” (p. 32), după o scurtă privire asupra vandalilor și sarmaților, volumul se continuă cu un nou capitol intitulat *Goți și romanici*. În acesta, după o scurtă prezentare a datelor esențiale referitoare la goți și ulterior la ostrogoți sau vizigoți, menționate în izvoarele literare antice, se face o succintă incursiune printre vestigiile arheologice atribuite culturii Sântana de Mureș. Analiza acestora duce spre observația că este mai ușor de indentificat o influență a imperiului decât un aport „care ar putea proveni dintr-un substrat mai vechi” (p. 35). Totuși, prezența unor vase, precum cătuile în morminte ale culturii Sântana de Mureș, pare a indica un astfel de aport, putând reflecta nu „vizigoți dacizați, ci cel mult *daci liberi gotizați* – integrați în aria de dominație vizigotă” (p. 35). Spre deosebire de peisajul relativ uniform al regiunilor extra-carpătice, în Transilvania este constatată o imagine mult mai variată, fiind identificate atât morminte de incinerare cu influență carpică, dar și morminte de incinerare ce pot fi atribuite populației rurale, dincolo de prezența descoperirilor funerare atribuibile culturii Sântana de Mureș. Sfârșitul acestei culturi este strâns legat de „iureșul hunic”, când ripa gotică este înlocuită cu ripa hunică, care, spre deosebire de epoca anterioară, îngloba și teritoriul Olteniei de azi. Se constată un peisaj schimbat la nivelul expresivității elitelor, mult mai sărac în spațiul intra-carpatic. „de această dată lipsește sau este foarte palid prezentă acea manifestare arheologică atât de specifică lumii stepei, splendid